

*Н.Г. Маслак, канд. екон. наук, доц.,
Українська академія банківської справи НБУ*

ОЦІНКА ВАРТОСТІ КАПІТАЛУ БАНКУ: МЕТОДИКА ТА МЕТОДОЛОГІЯ

Постановка проблеми. Капітал є одним із джерел фінансових ресурсів банку. Як правило, частка капіталу в загальному обсязі фінансових ресурсів банку є незначною. Однак капітал займає центральне місце в діяльності кожного банку, що обумовлено функціями, які він виконує. Визначивши капітал як вартість, необхідно відзначити, що існують різні методи оцінки вартості, які безпосередньо впливають на власний капітал, тому що при використанні тієї чи іншої методики величина і якість власного капіталу банку будуть різними. Необґрунтоване завищення капіталу при розрахунку приводить до помилкової інформації про стан банку й тим самим вводить в оману вкладників, акціонерів, а також сам банк. Останній, виходячи із завищеної величини власного капіталу, розширює свої активні операції, піддаючись підвищеним ризикам. Навпаки, якщо методика визначення величини капіталу приводить до його штучного заниження, то спостерігатиметься звуження діапазону активних операцій а, отже, зниження доходів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Перш за все, слід визначити, що питання капіталізації банків тісно пов'язане з теоретичними аспектами суті категорій “капітал”, “власний капітал”, “регулятивний капітал”, а також “достатність капіталу”, “адекватність капіталу”.

Щодо першого, то існує велика кількість тлумачень, проте принципово неможливо сформулювати єдине поняття капіталу банку, що повністю охоплює його сутність, оскільки форма, немінуча для сутності відображення, повинна включати суб'єктні аспекти, які за своїм характером не співпадають.

Різне сприйняття капіталу банку суб'єктами ринкових відносин є джерелом суперечностей, що знаходять своє пряме відображення в діяльності кредитної організації. Залежно від сценарію їх реалізації вплив даних суперечностей може варіюватися суттєво, аж до припинення існування банку.

Аспекти визначення сутності та функцій капіталу банку деякою мірою знаходять своє відображення в наукових працях М.Д. Алексеєнка, А.П. Вожжова, О.І. Клименка, В.І. Колеснікова, Р.В. Коцовської, О.І. Лаврушина, А.М. Мороза, А. Стишковського та інших.

Проблеми капіталізації банків України, тенденції за даним напрямком, а також можливі шляхи збільшення капіталу банками України знаходять відображення в працях таких науковців як В.В. Кісільов, Є.А. Ковальчук, Д.Ф. Ковальчук, Х.Д. Курц, Ю.А. Потійко, Ю.В. Прозоров, В.В. Салтинський, Н.Г. Слав'янська, О. Сугоняко та ін.

На необхідність удосконалення методики розрахунку достатності капіталу банку вказується в наукових працях І.К. Ковзанадзе, О.А. Лисенка, А.Ю. Сімановського, С.М. Соколовського, І.П. Соколовської, В.М. Усоскіна, Л.А. Цурової та інших. При цьому необхідно зазначити, що значну частину публікацій із загальних питань визначення достатності капіталу та його адекватності складають роботи зарубіжних економістів, досвід праці яких може бути використаний в сучасних економічних умовах України. Крім того, слід відзначити розробку О.І. Клименко “О проблеме оценки фактической стоимости банковского капитала” та А.П. Вожжова і О.І. Клименко “Капітал комерційних банків як складова ресурсів банківської системи”, в яких розглядається та вирішується питання фіктивної вартості капіталу.

Невирішена раніше частина загальної проблеми. Не дивлячись на увагу науковців до проблеми визначення вартості капіталу банку, питання врахування фіктивної його частини, а саме розробки методики визначення фіктивного капіталу залишається невирішеним.

Мета дослідження. На основі виявлених в результаті дослідження проблем, пов'язаних з розробкою методики визначення реальної вартості капіталу, визначити можливі шляхи їх вирішення та оцінити реальність їх застосування.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи підходи до визначення сутності капіталу, нами було обрано вартісний підхід, а також визначено, що капітал складається з власного та залученого. Виходячи з цього, подане наступне визначення: власний капітал банку – це вартість банківського бізнесу (підприємницької діяльності банку), уречевлена в певних групах власних коштів банку, що забезпечують його функціонування як специфічного підприємства, відповідають певним вимогам, а також здатних виконувати специфічні функції й приносити доход (і/або створювати передумови для його одержання).

Відзначимо, що саме інвестована власником у банк вартість і формує власний капітал цього підприємства. Причому частина вартості уречевлюється в майні підприємства, а частина авансується й стає активами банку.

Розходження в методах оцінки капіталу в першу чергу пов'язане з метою проведеної оцінки, а потім – від суб'єкта, який проводить дану оцінку. Оцінити власний капітал можна по-різному, наприклад з позицій:

- адекватності ризику;
- достатності для підтримки й розширення бізнесу;
- рентабельності;
- впливу на надійність;
- привабливості для інвесторів.

На наш погляд, з урахуванням цілей проведеної оцінки й способу розрахунку, можна виділити чотири основних види оцінки власного капіталу:

- за способом розрахунку – балансова й ринкова оцінки капіталу;
- залежно від цілей оцінки й методології – розрахунок регулятивного й економічного капіталу.

Охарактеризуємо взаємозв'язок між метою оцінки й типом розрахунку власного капіталу за допомогою таблиці 1.

Таблиця 1

Методологія оцінки капіталу залежно від її цілей

Ціль оцінки	Тип розрахунку
1. Збереження депозитів	Ринкова й бухгалтерська оцінки Регулятивний та економічний капітал
2. Безпека й стабільність	Ринкова й бухгалтерська оцінки Економічний або регулятивний капітал
3. Кредитоспроможність банку	Ринкова й бухгалтерська оцінки Регулятивний та економічний капітал
4. Вартість капіталу для інвесторів	Ринкова оцінка Економічний капітал
5. Можлива ліквідація	Бухгалтерська оцінка Регулятивний капітал

І економічний і регулятивний капітал можуть бути розраховані на основі балансової або ринкової оцінки. На сьогодні регулятивний капітал розраховується винятково балансовим способом, однак вимоги регулюючого органу можуть змінитися, і розрахунок може перейти від балансової до ринкової оцінки (наприклад, з метою адекватності капіталу ринковому ризику).

Станом на 01.01.2006 в Державному реєстрі банків було зареєстровано 182 банки (станом на 01.06.2006 – 185), з яких діючих – 160. Як свідчить динаміка показників, за всіма параметрами спостерігається тенденція до зростання.

**Окремі показники діяльності банків України
за 2002-2005 роки, млн. грн.**

Показник	Станом на			
	01.01.2003	01.01.2004	01.01.2005	01.01.2006
Чисті активи (скориговані на резерви за активними операціями)	63896	100234	134348	213878
Кредитний портфель	46736	73442	97197	156385
Балансовий капітал	9983	12882	18421	25451
Зобов'язання	53913	87352	115926	188427
Регулятивний капітал	10099	13403	18188	26373
Адекватність регулятивного капіталу (Н2), %	18,01	15,11	16,81	14,95

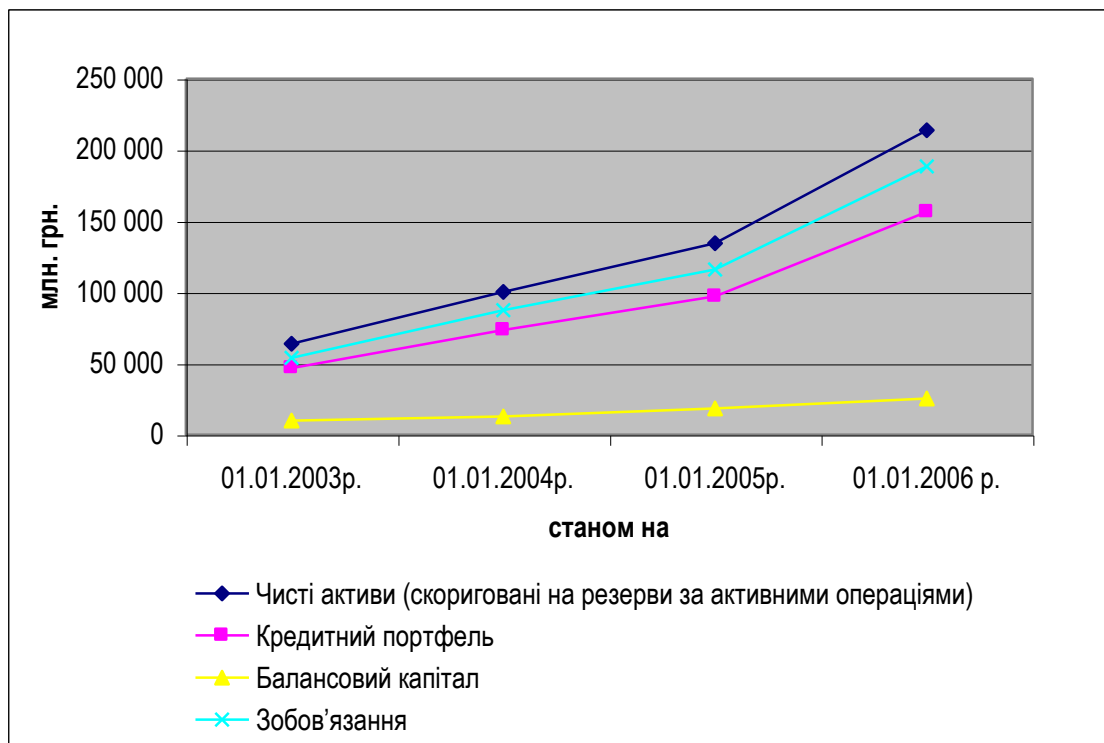

Рис. 1. Динаміка зростання показників діяльності банків України в 2002-2005 роках

Тенденції, що намітилися в динаміці основних показників активів і пасивів, суттєво впливають на адекватність регулятивного капіталу банківської системи взагалі. Так, наприклад, показник Н2 на

01.01.2005 становив 16,81 %, а на 01.01.2006 – 14,95 % (при нормативному значенні не менш 10 %).

Зростання номінального розміру регулятивного капіталу є позитивним явищем, проте у розрахунку регулятивного капіталу існують недоліки, основним з яких є, на наш погляд, нав'язування працюючої в ринкових умовах кредитним організаціям такої методики розрахунку, що у першу чергу відповідає завданням регулюючого органу, а потім відповідає вимогам ринку (а може й не відповідати останнім). У підсумку, розраховуючи регулятивний капітал і не маючи претензій до своєї діяльності, комерційний банк може виявитися в ситуації, коли його капітал буде не в змозі виконувати властиві йому функції, а оцінка бізнесу банку на основі даного показника буде далекою від реальної. Все це здатне викликати досить серйозні наслідки для банківської системи в цілому, тому що спотворюючи картину стабільності банку, величина регулятивного капіталу вводить в оману власників, клієнтів і партнерів банку, а при несприятливих умовах може не лише породити недовіру громадськості до банківської звітності і власне банків, але й приведе до чергової кризи банківської системи.

Необхідно відзначити, що регулятивний капітал визначається за допомогою балансової оцінки. У відповідності з усіма вимогами власний капітал розраховується на основі балансових даних, тобто при розрахунку враховуються залишки на певних рахунках банку відповідно до встановлених Правил ведення бухгалтерського обліку.

Можна відзначити ще один недолік регулятивного капіталу. У випадку оцінки капіталу більшість активів і пасивів банку оцінюється за тією вартістю, яку вони мають у момент придбання або випуску.

Величина капіталу, розрахована подібним чином, є поганим індикатором, наприклад, достатності капіталу, тому що внаслідок змін мікро- і макроекономічної ситуації дійсна вартість пасивів банку відхиляється від їхньої первісної вартості.

Крім того, варто звернути увагу на те, що в розрахунок приймається нетто-капітал. Справа в тому, що власний капітал банку служить джерелом придбання основних коштів (будинків, споруд, устаткування), участі в капіталі дочірніх компаній, покриття збитків минулих років і т.д. Тому при розрахунку капіталу необхідно зазначити, який капітал мається на увазі – капітал-брутто чи капітал-нетто. Знати точно розмір нетто важливо тому, що тільки ці кошти є працюючим капіталом. Поняття брутто-капіталу ширше, оскільки воно містить у собі розмір як відвернених іммобілізованих власних коштів, так і фактичного залишку власних нетто-коштів, які можуть бути використані для акти-

вних операцій (кредитування). Звичайно, при оцінці величини власного капіталу банку до уваги береться саме нетто-капітал.

У дослідженнях науковців і публікаціях практиків капітал, як правило, розглядається як повноцінна вартість, що повністю відповідає своїм реальним грошовим наповненням величині, яка наводиться у фінансових звітах банку.

На підставі даних НБУ про реальне наповнення капіталів окремих системних банків (60-70 %) можна зробити висновок про те, що частка “фіктивного” капіталу в цілому по системі становить не менше 30-40 %. Ситуація з капіталом українських банків погіршується ще й тим, що, крім капіталу, під загрозою перебувають і резерви за активними операціями, джерелом формування яких є доходи банку (капітал).

Оцінку реального розміру банківського капіталу необхідно, насамперед, пов'язувати зі стадією виявлення й визначення величини фіктивної вартості банківського капіталу. О.І. Клименко визначає фіктивну вартість капіталу банку, як частину номінального (балансового) капіталу, реальне грошове наповнення якого або менше його номінальної величини, або дорівнює нулю, або негативне. Фіктивна вартість виникає в ході фіктивної капіталізації (внаслідок неефективних операцій банку), при приховуванні фактів втрати окремих активів і під дією різноманітних ризиків.

Фіктивну капіталізацію необхідно пов'язувати з неефективними операціями банку (пасивними й активними). До дій банку, які прямо формують фіктивну вартість у капіталі, належить відображення у фінансовому обліку доходів майбутніх періодів у значних розмірах та їх капіталізація, а також необґрунтоване проведення переоцінки основних засобів і віднесення її результату до капіталу. У числі активних – операції з інсайдерами (або особами, які номінально не є такими) по придбанню основних засобів, нематеріальних активів, а також інвестуванню в цінні папери номінально “неасоційованих і недочірніх” підприємств.

Неефективні операції присутні в діяльності окремих банків, оскільки схеми, використовувані для формування фіктивної вартості, абсолютно легітимні з точки зору закону.

Банки навмисно, використовуючи різноманітні фінансові схеми, нарощують капітал. Це відбувається, по-перше, за допомогою маніпулювання резервами, сформованими під активні операції. Тобто приховування операцій, під які повинні бути сформовані резерви, маніпулювання портфелем цінних паперів, використання вексельних схем та інші. Дані “операції” не дозволяють впасти рівню регулятивного капіталу нижче встановленого нормативно-правовими актами Національного банку України. Однак, під час інспектування Національним бан-

ком такі факти, як правило, встановлюються, після чого банк формує відповідні резерви.

По-друге, нарощування капіталу може відбуватися за рахунок збільшення статутного капіталу. Недосконалість банківського законодавства та законодавства, яким регулюється діяльність юридичних осіб – потенційних інвесторів, дозволяє банкам, які мають потребу у капіталі, згідно з вимогами чинного законодавства використовувати цю ситуацію на свою користь.

Підсумовуючи вищенаведене, підкреслимо, що на сьогодні існує проблема недостатньої капіталізації, яка посилена фіктивним формуванням капіталу.

Саме це й створює в менеджменту банку ілюзію, що проблеми з капіталізацією вирішуються раз і назавжди. Навпаки, формування фіктивної вартості не тільки підсилює проблему капіталізації банку, але приводить до появи ряду інших проблем (табл. 3).

Таблиця 3

Проблеми, які пов'язані з фіктивною капіталізацією банку

Проблема	Зміст проблеми
Проблема недостовірності фінансових показників і звітів, які оприлюднюються	<ol style="list-style-type: none"> 1) неправильне визначення реального розміру капіталу банку, як наслідок – недостовірності фінансових звітів, які оприлюднюються; 2) недостовірність даних про реальну адекватність капіталу банку. Зниження реального рівня достатності капіталу банку при додатковому залученні фінансових ресурсів
Проблема реальних грошових потоків банку	<ol style="list-style-type: none"> 1) збільшення реального ризику банківської установи та перенесення над-нормативного ризику активних операцій банку на його клієнтів і кредиторів; 2) прихована від органів нагляду загроза неплатоспроможності банку при постійному зниженні реальної адекватності капіталу; 3) зниження в капіталі банку грошової складової через появу (збільшення) фіктивної вартості капіталу банку; 4) зниження реального грошового капіталу банку через придбання основних засобів, нематеріальних та фінансових активів, у яких банк не має гострої й перспективної необхідності і які банк не придбав би у звичайних умовах
Проблема ресурсної залежності	<ol style="list-style-type: none"> 1) додаткові грошові витрати на амортизацію й створення резервів за рахунок грошових доходів (реальних надходжень); 2) розмивання частки реального грошового капіталу в грошових ресурсах банку, зменшення оборотного грошового капіталу. Як результат – підвищення ресурсної залежності від залучених і позикових коштів, підвищення ризику втрати ліквідності; 3) постійні заходи щодо ресурсного утримання розриву між номінальною величиною й реальним розміром капіталу банку. Наявність витрат, що не компенсуються на утримання розриву

Продовж. табл. 3

Проблема	Зміст проблеми
Проблема інвестиційної привабливості	1) розрив реальних грошових доходів і витрат, поступове зменшення реального капіталу банку; 2) додаткові витрати на оподаткування фіктивного прибутку – зменшення реального грошового капіталу банку; 3) проблема із залученням інвесторів у капітал банку, а також з реорганізацією (злиттям, приєднанням), що пов'язана з відсутністю частини капіталу, а також з необхідністю перерозподілу його номінально серед нових учасників банку

Фіктивна вартість капіталу може також бути викликана неефективним менеджментом, результатом якого є втрата окремих активів або частини їхньої вартості. Наявність фактів втрат змушує менеджмент і учасників банку приховувати їх, оскільки це вимагає компенсації за рахунок створених резервів. Відсутність компенсації за рахунок резервів і приводить до появи фіктивної вартості – ця частина капіталу продовжує враховуватись при розрахунку капіталу і використовуватись при розрахунку значень економічних нормативів банку.

До елементів, які найбільш зазнають ризику втрати первинної грошової вартості (ризик фіктивної вартості), належать статутний капітал і субординований борг, фінансовий результат, переоцінка основних засобів і нематеріальних активів. Їх частка в структурі банківського капіталу значна – більше 85 % (табл. 4).

Таблиця 4

Структура балансового капіталу банків України, % *

Складові балансового капіталу	Станом на		
	01.01.2004	01.01.2005	01.01.2006
Статутний капітал	63,0	63,0	63,4
Загальні резерви і фонди	11,5	10,1	11,7
Результат минулих років	8,2	6,8	4,4
Результат поточного року	6,4	6,9	8,5
Результат переоцінки основних засобів та нематеріальних активів	9,5	11,0	9,9
Інший капітал	1,4	2,2	2,1

*Зниження частки показника “фінансовий результат” і зростання “іншого капіталу” пов'язані з розподілом прибутку, у тому числі з капіталізацією прибутку банківської системи. У цілому за 2005 рік прибуток склав 2170,1 млн. грн.

Завищення величини капіталу за рахунок фіктивної вартості в першу чергу збільшує значення нормативів його адекватності

(Н2, Н3). Це дозволяє наднормативно залучити коштів клієнтів, підвищити інвестиційний потенціал банку (обсяг і ліміти активних операцій). У результаті реальна адекватність капіталу банківської системи й окремо взятого банку знижується, збільшується сукупний ризик розміщених у ній коштів підприємств і внесків населення, оскільки саме на них переноситься наднормативний ризик активних операцій банку.

Беручи до уваги дані про реальне грошове наповнення капіталу українських банків, можна зробити висновок про систематичну недостатність капіталу.

На сьогодні відсутні методика та чіткі критерії оцінки фактичної вартості капіталу банку, які б дозволяли НБУ об'єктивно визначати величину фіктивного капіталу банку.

Така методика повинна бути спрямована на виключення з капіталу банків частини вартості, що відповідає величині неналежних активів.

Інспекційна перевірка НБУ повинна проводити оцінку активів і пасивів банку, економічної обґрунтованості формування його джерел власних коштів. При виявленні в ході такої перевірки фактів використання інвесторами неналежних (фіктивних) активів банку направляє вимога про виключення зазначених джерел власних коштів (їхньої частини) з розрахунку капіталу. Одночасно вводиться вимога про використання в розрахунку обов'язкових економічних нормативів розміру власних коштів (капіталу), а також відображення зазначеного розміру у звітності (у тому числі оприлюдненій).

Логіка перевірки досить проста й прямолінійна – виявлення проблемних активів і вимога фінансової санації балансу (ліквідації активів, зменшення капіталу).

Недоліком є те, що кінцевий результат виявлення фіктивної вартості капіталу залежить від якості проведення інспекційної перевірки та наполегливості працівників нагляду.

Крім цього, слід визначити частку фіктивного капіталу в реальному грошовому капіталі банку. Адже вона, наприклад, може становити і 10 % і 90 %.

Процес оцінки пропонується розділити на три умовних стадії.

Перша стадія – найбільш складна – моніторинг капіталу банку (виявлення й підтвердження фіктивної вартості). Моніторинг капіталу повинен включати: виявлення й оцінку величини фіктивної вартості капіталу, визначення її частки в реальному грошовому капіталі банку, а також розрахунок фактичного (реального) розміру регулятивного капіталу. Важливе значення на стадії моніторингу капіталу має встановлення причини його появи, оскільки може мати місце як ринкова кон'юнктура, так і намір менеджменту, “неефективні операції”. Вста-

новлення причин повинно надалі визначати вид заходів впливу, які будуть застосовані НБУ до банку, а також їхній ступінь.

Друга стадія – розрахунок фактичної вартості капіталу банку – доповнюється визначенням величини внутрішнього потенціалу, перспектив його залучення для компенсації зниження капіталу (через списання його фіктивної вартості). Внутрішній потенціал (резерв) капіталу банку включає частину коштів, що раніше були капіталом, але які перебувають у певний момент у формі резервів за активними операціями або залишків на рахунках.

До цих коштів варто відносити: резерви за “нестандартною” заборгованістю банків і клієнтів по кредитних операціях, портфелем цінних паперів (на продаж і на інвестиції), дебіторською заборгованістю, залишки на кореспондентських рахунках у НБУ. Саме за рахунок цих коштів відбувається збільшення капіталу при зниженні сукупного ризику активних операцій банку й зменшенні надлишкової ліквідності. Тобто капітал збільшується за рахунок вивільнення резервів по активних операціях й одержання додаткового прибутку.

Істотним моментом при проведенні оцінки внутрішнього потенціалу банку є визначення його якості, оскільки резерви нестандартної заборгованості (або їхня частина) також можуть бути фіктивними. У цьому випадку розрахунок потенціалу потрібно проводити винятково по грошових потоках банку, не беручи до уваги нараховані, але не отримані доходи у фінансовому обліку банку. Це дозволить об'єктивно оцінити внутрішній потенціал капіталу.

Третя стадія оцінки – узгодження з органами управління банку (Наглядною радою, Правлінням) фактичної величини капіталу банку.

Дана стадія повинна передбачати порядок узгодження органом нагляду фактичної величини капіталу, а також порядок апеляції для органів управління банку. Результатом узгодження величини фактичної вартості повинно бути опублікування інформації про фактичну величину капіталу банку, а також використання даної величини в розрахунку нормативів. Цим кроком повинно передувати зменшення капіталу на розмір фіктивної вартості й одночасна санація активів банку (ліквідація фіктивних активів).

Висновки і пропозиції. Дослідження проблеми оцінки фактичної вартості банківського капіталу вказує на необхідність її проведення в цілому по банківській системі, оскільки має місце недостатня реальна грошова капіталізація банків, і як наслідок – перенесення наднормативного ризику активних операцій на клієнтів і кредиторів банку. Крім цього, оцінка фактичної вартості капіталу банку й надалі повинна супроводжувати розвиток банківської системи України.

Як показує банківська практика, процеси формування фіктивної вартості капіталу банку протікають незалежно від рівня економічного розвитку держави і його фінансового потенціалу. Адміністративні заходи впливу органів нагляду можуть привести лише до того, що певні схеми формування фіктивної вартості перестануть використовуватися, а їм на зміну можуть прийти нові. Регулятивні дії не повинні стати непереборною перешкодою для інвестування в банківський капітал. Тому поряд з адміністративними НБУ повинен розробити заходи для природного (ринкового) стимулювання інвестування в банківський капітал.

Для підготовки в найкоротший термін методики оцінки фактичної вартості банківського капіталу необхідне об'єднання зусиль учених і практиків, фахівців НБУ й АУБ. Наявність методики оцінки, порядку переходу до використання фактичної величини капіталу, а також реалізація заходів щодо стимулювання інвестування в банківський капітал дозволять не тільки провести санацію капіталу банківської системи України, але й підвищити його привабливість для інвесторів, збільшити грошове наповнення банківського капіталу, знизити ризик розміщених у системі коштів підприємств і внесків населення.

Список літератури

1. Алексеенко М.Д. Капітал банку: питання теорії і практики: Монографія. – К.: КНЕУ, 2002. – 276 с.
2. Банковская система выполняет Программу капитализации // http://www.uabanker.net/daily/2004/03/030204_1140.shtml.
3. Вожжов А.П., Клименко О.І. Банківський капітал в економіці України // Фінанси України. – 2003. – № 8. – С. 88-98.
4. Вожжов А.П., Клименко О.І. Капітал комерційних банків як складова ресурсів банківської системи // Банківська справа. – 2003. – № 4. – С. 83-96.
5. Клименко А.И. О проблеме оценки фактической стоимости банковского капитала // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Мале середнє банківництво в умовах становлення ринкової системи в Україні: Зб. наук. пр. / НАН України. Інститут регіональних досліджень / Редкол.: Відп. ред. академ. НАН України М.І. Долішній. – Львів, 2004. – Вип. 6 (L). – С. 261-272.
6. Маслак Н.Г. Капіталізація банківської системи України // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 11. – С. 25-29.
7. Проект Комплексной программы развития банковской системы Украины на 2003-2005 гг. // www.bank.gov.ua.
8. Прозоров Ю.В. Ловушка быстрого роста и проблемы повышения капитализации банковской системы Украины // Банкир. – 2004. – № 1. – С. 34-35.
9. Симановский А.Ю. Достаточность банковского капитала: новые подходы и перспективы их реализации // Деньги и кредит. – 2000. – № 6. – С. 20-26.
10. Стишковский А. Что означает банковский капитал? // Аналитический банковский журнал. – 2003. – № 11(102). – С. 54-58.

Отримано 30.08.2006

Маслак, Н.Г. Оцінка вартості капіталу банку: методика та методологія / Н.Г. Маслак // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць. – Суми: УАБС НБУ, 2006. – Т. 17. - С. 167-178.